

Міністерство культури України
Кременецько-Почаївський
державний історико-архітектурний заповідник
Національна академія наук України
Інститут історії України

Студії і матеріали з історії Волині

2018

Кременець
2018

УДК 94(477.82)(082)

С 88

С 88 **Студії і матеріали з історії Волині. 2018** / Міністерство культури України, Кремен.-Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник; Ін-т історії України НАН України; редколегія: В. Собчук (головний редактор) [та ін.]. – Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2018. – 368 с. : іл.

ISBN 978-617-515-294-2

У статтях збірника, написаних здебільшого на основі доповідей, прочитаних на Кременецьких читаннях з історії Волині (Кременець, 28–29 вересня 2017 р.), висвітлюються різноманітні аспекти регіональної і локальної історії краю.

Для науковців, викладачів, студентів і шанувальників історії Волині.

УДК 94(477.82)(082)

Рекомендовано до друку вченими радами
Інституту історії України НАН України (протокол № 11 від 11. 12. 2018 р.)
та Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного
заповідника (протокол № 4 від 12. 11. 2018 р.)

На обкладинці – шахова фігура королеви із слонової кості,
знайдена в ХІХ ст. на Замковій горі в Кременці. *Фото кінця 1930-х років*

ISBN 978-617-515-294-2

© Кременецько-Почаївський державний
історико-архітектурний заповідник, 2018 р.

© Інституту історії України НАН України, 2018 р.

© Автори, 2018 р.

ЗМІСТ

<i>Леонтій Войтович.</i> Проблеми ранньофеодального розвитку Волині: етапи дружинної та ранньофеодальної держав	9
<i>Святослав Терський.</i> Нове в археології княжих столиць Волині: критичний огляд досліджень за 15 років	25
<i>Іван Куций.</i> Рецепція Галицько-Волинського князівства в українській історичній думці Галичини ХІХ ст.	35
<i>Олег Однороженко.</i> Геральдика Кирдійовичів	46
<i>Богдан Прищеп.</i> Замки в басейні ріки Горині в другій половині ХІV – ХVІ ст.	63
<i>Володимир Собчук.</i> Маловідомі документальні джерела ХV ст. з історії еліти пізньосередньовічної Волині	89
<i>Ігор Тесленко.</i> Невідомі документи ХV – ХVІ ст. з родового архіву князів Вишневецьких	110
<i>Інна Волянюк.</i> Історико-лінгвістичний аналіз ойконімії Південної Волині ХV ст. (у межах сучасної Тернопільської області)	130
<i>Петро Ричков.</i> Від Львова до Києва: архітектурно-урбаністичні нотатки Мартина Ґруневеґа	139
<i>Андрій Заяць.</i> Роль поспільства в міському самоврядуванні Волині в ХVІ – першій половині ХVІІ ст.	152
<i>Оксана Штанько.</i> «Злого ложа син»: луцький міщанин-illegitimus Андрій Федорович	165
<i>Тарас Вихованець.</i> Чернетки привілеїв містам Острогу та Козлину на магдебурзьке право	178

<i>Петро Кулаковський</i> . Генеалогія дому володимирського і берестейського владыки Йосифа Баковецького авторства Василя Рудомича: джерела і достовірність	197
<i>Микола Крикун</i> . Доля кременецьких гродських і земських книг у 1648–1649 роках	213
<i>Юрій Пшеничний</i> . Володіння Дубенського парафіяльного костелу в XVII – першій половині XIX ст.	228
<i>Володимир Александрович</i> . Малярі та скульптори Кременця середини XVIII ст.	259
<i>Олександр Булига</i> . Фундатор і монастир: волинська сторінка в діяльності Миколая-Василя Потоцького	271
<i>Оксана Карліна</i> . Контрабанда в прикордонних повітах Волинської губернії та боротьба з нею (перша половина XIX ст.)	278
<i>Олена Прищеп</i> . Народні читання як засіб розширення читацького середовища у містах і містечках Правобережної України (кін. XIX – поч. XX ст.)	292
<i>Лариса Шваб</i> . Формування в дворянства Волині на початку XX ст. української ідентичності (за спогадами Ірини Левчанівської) . . .	299
<i>Олег Власюк</i> . Волинь у добу Центральної Ради: від автономістських прагнень до проголошення Української Народної Республіки (березень – листопад 1917 року)	314
<i>Юрій Крамар</i> . Протестантська церква в політиці польської влади на Волині у міжвоєнний період	323
<i>Володимир Борщевич</i> . Формування в 1934–1935 рр. персонального складу Волинської духовної консисторії	333
<i>Андрій Смирнов</i> . Інституалізація Автономної Православної Церкви в Україні (за матеріалами Почаївського собору 1941 року)	341
<i>Галішевський Віталій</i> . Проблеми збереження архітектурної спадщини Волині і Поділля в діяльності Михайла Брайчевського . . .	353
Abstracts	359
Автори	366

CONTENTS

<i>Leontiy Voitovycz</i> . Problems of the early-feudal development in Volhynia: the druzhyna state and the early-feudal state	9
<i>Sviatoslav Terskyi</i> . New discoveries in the archaeology of the princely capitals of Volhynia: a critical survey of fifteen years of research . . .	25
<i>Ivan Kutsyy</i> . The reception of the Principality of Galicia-Volhynia in the Ukrainian historical writings of Galicia in the 19 th century	35
<i>Oleh Odnorozhenko</i> . The Kyrdijovyci's heraldry	46
<i>Bogdan Pryshchepa</i> . Castles in the basin of the Horyn river in the second half of the 14 th –16 th century	63
<i>Volodymyr Sobchuk</i> . The lesser-known 15 th -century documentary sources of the history of elites in the late-medieval Volhynia	89
<i>Igor Teslenko</i> . The unknown 15 th –16 th century documents from the family archive of the Vyshnevetsky princes	110
<i>Inna Volianiuk</i> . The historical and linguistic analysis of oikonyms of the Southern Volhynia in the 15 th century (within the modern Ternopil oblast) . .	130
<i>Petro Rychkov</i> . From Lviv to Kyiv: architectural and urban notes by Martin Gruneveg	139
<i>Andrij Zayats</i> . The role of burghers in urban self-government of Volhynia in the 16 th –mid-17 th century	152
<i>Oksana Shtanko</i> . “Zloho lozha syn”: the Lutsk townsman- <i>illegitimus</i> Andriy Fedorovych	165
<i>Taras Vykhovanets'</i> . Rough copies of the charters on the Magdeburg law for Ostroh and Kozlin	178

<i>Petro Kulakovsky</i> . The genealogy of the House of Josyph Bakovetsky, the bishop of Volodymyr and Berestia, by Vasyl Rudomych: sources and credibility	197
<i>Mykola Krykun</i> . The fate of the Kremenets' grodsky and zemsky books in 1648–1649	213
<i>Yuriy Pshenichniy</i> . The possessions of the Dubno parochial Roman-Catholic church in the 17 th – first half of the 19 th century.	228
<i>Volodymyr Alexandrovych</i> . Painters and sculptors of Kremenets in the mid-18 th century	259
<i>Alexander Bulyga</i> . A founder and the monastery: the Volhynian page of the activities of Mykolai-Vasylii Pototsky	271
<i>Oksana Karlina</i> . Smuggling in the border districts of the Volhynia province and the struggle against it (the first half of the 19 th century)	278
<i>Olena Pryshchepa</i> . Folk readings as a means of expanding the reader environment in the cities and small towns of the Right-bank Ukraine (the late 19 th – early 20 th century)	292
<i>Larissa Schwab</i> . The formation of Ukrainian identity among the nobility of Volhynia in the early 20 th century (according to the recollections of Iryna Levchanivska)	299
<i>Oleg Vlasyuk</i> . Volhynia in the period of the Central Rada: from the autonomist aspirations to the proclamation of the Ukrainian People's Republic (March–November of 1917)	314
<i>Jurij Kramar</i> . Protestant Church in the politics of Polish government in Volhynia during the interwar period	323
<i>Volodymyr Borshchevych</i> . Formation of the personal composition of Volhynian spiritual consistory in 1934–1935	333
<i>Andrii Smyrnov</i> . The institutionalization of the Autonomous Orthodox Church in Ukraine (based on the materials of the Pochaiv Council, 1941)	341
<i>Vitaliy Galishevsky</i> . Problems of preserving the architectural heritage of Volhynia and Podillia in the activities of Mykhailo Braychevsky	353
Abstracts	359
Authors	366

УДК

Святослав Терський

НОВЕ В АРХЕОЛОГІЇ КНЯЖИХ СТОЛИЦЬ ВОЛИНИ: критичний огляд досліджень за 15 років

У статті розглянуто результати польових і камеральних досліджень у XXI ст. археологічних пам'яток Володимира й Лучеська та їхніх околиць. Отримані дані (поховання степовиків, степова кераміка) додатково ілюструють значні східні впливи на Волинь в епоху становлення і розвитку Київської та Галицько-Волинської держави. Новими дослідженнями підтверджено встановлені раніше топографічні особливості розташування середньовічних монастирів Волині.

Ключові слова: Володимир, Лучеськ, археологічні пам'ятки.

Останні двадцять років позначені небувалим інтересом до княжих столиць Волині. Це виявилось, зокрема, у появі протягом 1995–2016 років низки монографій та узагальнюючих статей, в яких підведено підсумки дослідження Володимира, Луцька, Пересопниці, Дорогобужа, Буська, Перемиля, Дубна, Острога. В узагальнюючих роботах неодноразово підводилися підсумки робіт станом на 2005–2010 рр. Після 2001 р. ініціатива в польових дослідженнях перейшла до археологів, об'єднаних у рятівні служби Інституту археології НАН України. Проведені з того часу на Волині часто масштабні польові дослідження дали результат, що дозволяє по-новому розглянути й деталізувати проаналізовані раніше проблеми.

Тривалий час від моменту утворення Рятівна служба ІА НАНУ ігнорувала спостереження за земляними роботами в історичній частині Володимира. Так було під час прокладання 2004 р. водопровідних труб на території школи № 4 (тепер – гуманітарна гімназія), під час якого було частково знищено близько десятка заглиблених споруд княжої доби (зафіксовано автором). Простежена в стінках траншей стратиграфія вказувала на масштабну штучну нівеляцію поверхні, здійснену тут протягом XX ст.¹

¹ Терський С. В. Дослідження літописної округи княжого Володимира // Інститут

Згодом, у травні 2007 р., керівники Волинської рятівної служби ІА НАНУ своєрідним способом проводили оплачувані забудовником розвідкові дослідження північніше від валів Окольного города Володимира, на території саду, що прилягає до приміщення міжшкільного навчально-виробничого комбінату по вул. І. Франка (рис. 1: 2). На місці планованого будівництва за допомогою екскаватора виконано «дослідницький» рів шириною 0,7–0,8 і довжиною близько 30 м – у такий спосіб новоявлені «археологи» намагалися встановити наявність культурних напластунків, що їм, звісно, не вдалося. Як наслідок, зроблено висновок про відсутність на цій ділянці культурних напластунків.

А через два тижні після дощу на поверхні насипаної екскаватором землі проступили численні артефакти (людські кістки, кераміка, будівельний матеріал XIV ст. тощо), які були зібрані директором місцевого музею В. Стемпковським та автором. Тоді ж було зафіксовано рештки загадкових конструкцій з цегли-пальчатки розміром 9–10×13×26 см².

21 травня 2008 р. автором зробив про ці спостереження доповідь на V Міжнародній науковій конференції «Археологія Заходу України» (Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). На основі знахідок кісток і будівельного матеріалу XIV ст. у ній було висунуто припущення про функціонування тут першого у Володимирі католицького храму.

2009 р. ця споруда дочекалася, нарешті, дослідження спеціалістами. Під час розкопок, які провів археолог-архітектор Ю. В. Лукомський, з'ясувалося, що початково храм розміром у плані 9,25×7,20 м вимурували виключно із сирцевої цегли. Споруду перекривало склепіння, сперте з одного боку на пілони, між якими були прорізи-проходи. Характер випалу долівки та розташування пілонів вказували на випал сирцевої цегли, складеної в чотири штабелі на ширину пілонів. У печі застосовувалась одноярусна та однокамерна технологія випалу цегли з горизонтальним рухом газів³. Внутрішня площа печі становить понад 40 кв. м, що передбачало досить велике, як на той час, виробництво продукції. За всіма ознаками, піч могли використовувати під час будівництва розташованого 400 м південніше Казимирового замку.

З 2010 р. рятівна археологічна служба ІА НАНУ «Волинські старожитності» проводила дослідження Володимира, ексгумуючи у східній частині дитинця останки в'язнів радянської в'язниці⁴.

українознавства ім. І. П. Крип'якевича Національної академії наук України в 2003 р. Інформаційний бюлетень. – Львів, 2004. – С. 61–64.

² Терський С. В. Княже місто Володимир. – Львів, 2010. – С. 94, рис. 38; 46.

³ Лукомський Ю., Панишко С. Цегляна піч XIV – XV ст. у Володимирі-Волинському // Наукові студії: збірник наукових праць / Історико краєзнавчий музей м. Винники. – Львів, 2011. – Вип. 3. – С. 134–145.

⁴ Златогорський О., Панишко С. Дослідження на Володимир-Волинському городищі у 2010–2012 роках: Джерела і матеріали. – Луцьк, 2013. – 164 с.

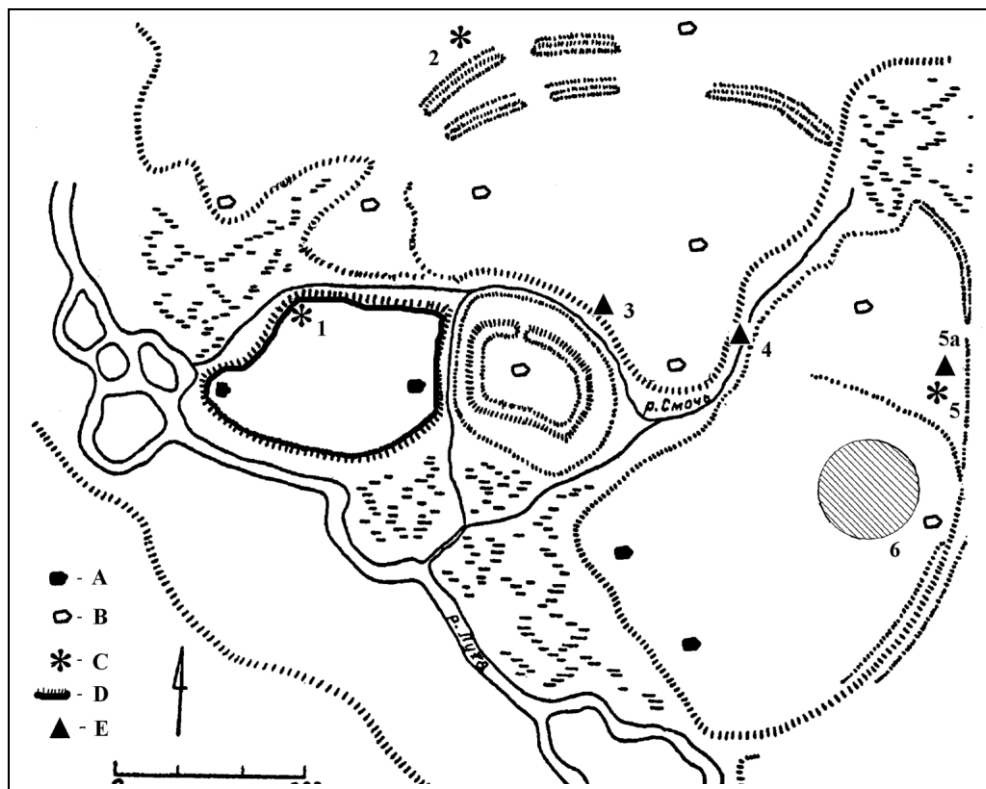


Рис. 1. Схема розташування розкопок та масштабних забудов на території середньовічного Володимира в ХХІ ст.: А – існуючі та археологічно досліджені храми; В – недосліджені храмові ділянки; С – місця розкопок 1999–2000, 2007 й 2009 рр.; D – гіпотетична лінія валу окольного города X – XI ст. (за дослідженнями 1999 р.); Е – місця масштабного будівництва останніх років:

1 – розкопки 1999 р. на місці Спаського монастиря; 2 – розвідки 2007 р. та розкопки 2009 р. по вул. І. Франка; 3 – розвідкові розкопки 2018 р. на місці будівництва по вул. Д. Галицького, 12; 4 – будівля по вул. Луцькій, 19; 5 – розкопки 1999–2000 рр. в ур. Апостольщина; 5а – рятівні дослідження 2012 р. на території гуманітарної гімназії; 6 – місця розвідкових розкопок 2018 р. на місці консервного заводу.

Натомість, рятівні дослідження на території тієї ж гуманітарної гімназії Володимира у серпні 2012 р. (рис. 1:5а) несподівано дали цінну знахідку: в одному з об'єктів, знищеному траншеями 1960–1970 рр., під час земляних робіт виявлено розпорошений скарб срібних прикрас. Він складався з пластинчастого й витого браслетів, скроневиx кілець (сережки так званого «київського» типу), фрагмента пустотілого колта, орнаментованого фігурами двох птахів, хрестиків та пустотілого намиста. У скарбі був також мармуровий рівнораменний хрестик, ймовірно, візантійського походження, оздоблений прикрашеними зерню срібними пластинами. Скарб знайдено за 50 м північніше від центральної будівлі садиби боярина-гуменника, що

загинула в 60–70-х роках XIV ст. у вогні. Можна припустити, що скарб був захований саме напередодні цієї трагедії, а, отже, належав власнику садиби. Часто такі скарби оздоб містили предмети, що передавалися у спадок. Цим можна пояснити архаїчність окремих оздоб. Скарб передано до фондів Володимирського історичного музею. Однак незавершена реставрація, що триває вже шість років, поки що не дозволяє робити наукову публікацію.

Загалом досить значні за обсягом дослідження останніх років на дитинці та в окольному городі Володимира дали малопомітні результати стосовно археології княжої доби.

Після реформи Волинської рятівної служби ІА НАНУ масштаби рятівних досліджень в місцях майбутньої забудови стали ще більш ефемерними.

Одночасно протягом 2017–2018 рр. руйнування культурних напластунків забудовниками відбувалося, насамперед, у межах первісного окольного города. Після Революції гідності місто, розташоване поряд із золотодайною Устилузькою митницею, почало значно активніше розбудовуватися. Поряд із будівельними компаніями, які планують зведення багатоквартирних будинків, пожвавилися й індивідуальні забудовники.

У центрі Великого Окольного города княжого Володимира, на берегах і в заплаві р. Смоча, що розділяє його, був збудований восьмиповерховий житловий комплекс Яровиця (*рис. 1:4*). У листопаді 2016 р. під час земляних робіт тут знищено культурні напластування з рештками дерев'яних конструкцій, ймовірно, мосту та споруд на палях XVI – XVII ст. У 2017 р. під час будівництва на вул. князя Мстислава в котловані натрапили на давній цегляний фундамент, а на вул. Сокальській – на середньовічну житлову забудову. Остання знахідка навіть викликала певний резонанс в Інтернеті.

На 2019 р. на лівобережній частині Великого Окольного города заплановано ще потужніше будівництво. З цією метою на прохання Публічного акціонерного товариства «Володимир-Волинський консервний завод» Державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України у травні 1918 р. провело обстеження земельної ділянки по вул. Луцька, 81 площею 3,11 га, що знаходиться у трикутнику, обмеженому вул. Луцькою, Карбишева та 20 липня (*рис. 1:6*). У п'яти закладених тут шурфах рівень материка простежується на глибині 2,04–2,4 м. У чотирьох із них виявили культурні напластування XI – XIV ст.⁵

Цікаві матеріали дали розвідкові розкопки на земельній ділянці площею 635 м² по вул. Данила Галицького, 12, розташованій між замком та

⁵ *Панікарський А. В.* Висновок за результатами наукового археологічного дослідження № 68-в/02-18, 17. 05. 2018 р. для Публічного акціонерного товариства «Володимир-Волинський консервний завод» // Архів державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України.

ринковим майданом поряд із центральною частиною правобережжя Великого Окольного города (рис. 1:3). Материковий ґрунт фіксується тут із глибини 4,13 м⁶. Виявлено цегляні склепіння кам'яниць. Хоча ділянка знаходиться в межах охоронної зони Державного історико-культурного заповідника «Старий Володимир», заплановано тільки спостереження за земляними роботами, так, ніби Окольний город княжої столиці є другорядною археологічною пам'яткою із розрідженою забудовою, що є, звичайно, абсурдом.

Доведення справи до абсурду стало вже звичкою нинішньої влади. На тлі подій 2014–2016 рр. закономірною виглядає ідея міської влади збудувати бутафорний дерев'яний замок на валах пам'ятки археології – середньовічного городища. При цьому не береться до уваги те, що земляні вали дитинця археологічно ніхто досі не досліджував. Коли рішенням сесії міської ради на 2017 р. було виділено 150 тис. грн. для виготовлення ескізного проекту, стало зрозуміло, що в процесі реалізації проекту реальні рятівні археологічні результати ніхто не враховуватиме, бо деталі «конструктора» будуть уже оплачені, виготовлені і привезені на місце.

Результати обговорення ескізного проекту «Реставрація, пристосування та музеєфікація пам'ятки містобудування та архітектури «Земляні вали замку XIII – XVI ст.» та пам'ятки археології «Городище. Вали IX – XIII ст.» у Державному історико-культурному заповіднику «Стародавній Володимир» тільки підтвердили висловлені побоювання.

Найбільші за масштабами рятівні археологічні дослідження літописного Лучеська протягом 2006–2013 рр. проведені на лівобережних посадах – Гнідаві й Рованцях (на березі, протилежному від дитинця). Лише 2010 р. тут досліджено площу 618 м²⁷. Результати ретельно опрацьовані й своєчасно опубліковані, проте основний автор досліджень – спеціаліст з епохи бронзи – звично допустив помилки при датуванні досліджених об'єктів княжої доби, хоча матеріал достатньо промовистий і несподівано багатий. Це й характерні для середини XIV ст. форми посуду: амфори т. зв. «київського» типу, східна кераміка, сковорідки з граненою ручкою (широке побутування на Волині саме тоді і саме цих типів посуду доведено давно опублікованими добре датованими закритими комплексами з Лучеська й Володимира⁸), остроги із зірками тощо. Зокрема, цим часом можна датувати на розкопі 11 об'єкти 1 і 4.

⁶ *Панікарський А. В.* Висновок за результатами наукового археологічного дослідження № 67-в/02-18, 16. 05. 2018 р. для Товариства з обмеженою відповідальністю «НЕКТАР» ЛТД // Архів державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України. – 11 с.

⁷ *Bardetskiy A.* New Materials from the Excavations of a multi-period Settlement of Rovantsi, Hnidavska Hirka (Lutsk Raion, Volyn Oblast) in 2010 // *Sprawozdania Archeologiczne.* – Kraków, 2012. – Vol. 64. – P. 343–375.

⁸ *Терський С. В.* Історія Луцька / у 3 т. – Т. 1: Лучеськ X – XV ст. – Львів, 2007. – С. 135, 136, 141, рис. 119–122; *його ж.* Княже місто Володимир... – С. 163–179.

Незнання керамічного комплексу Волині XIV ст. іноді зумовлює курйозні висновки. Знайдено в Угровську (с. Новоугрузьке Любомльського р-ну) характерну полив'яну чашу на піддоні, що належить до типового східного імпорту цього часу, визначили, наприклад, як церковний потир⁹.

Свого часу автор неодноразово звертав увагу на невірне датування археологічного матеріалу епохи Галицько-Волинської держави¹⁰. Підставою для цього були багаторічні дослідження багатівікових культурних напластунків низки літописних міст. Автор звернув увагу на періодичні повторення протягом еволюції посуду X – XIV ст. певних керамічних форм. Подібність їх на різних хронологічних етапах була настільки разюча, що відразу ж стала зрозумілою причина помилок, допущених колегами при датуванні, зокрема, кварталів житлової забудови Краківського передмістя Львова, розкопаних у 1992 р., окремих культурних напластунків карпатської фортеці Тустань тощо. Про ці помилки дослідників ішлося в статті, опублікованій 2001 р. у «Наукових записках» Львівського історичного музею та в опублікованих у 2003–2010 рр. монографіях про волинські міста.

Аналіз виявленого розкопками автора матеріалу дозволив встановити, що посуд другої половини XIII – XIV ст. повністю зберігає традиції гончарного ремесла XII – першої половини XIII ст., зокрема, основним прийомом оформлення вінця посуду залишається валик. З другої половини XIII ст. також зростає практика клеймування гончарного посуду.

Підставою для датування чисельних закритих керамічних комплексів, які за зовнішніми ознаками майже не відрізнялися від комплексів, характерних для XII – початку XIII ст., послужили добре датовані численні комплекси привізного посуду, а також інші предмети імпорту.

2012 р. на території т. зв. Гнідавської гірки в с. Рованці трапилася ще одна неординарна пам'ятка (розкопки О. Є. Златогорського й Т. В. Верби). Рятівними розкопками тут досліджено поліетнічне кладовище X – XI ст. Інородний інвентар мало поховання № 5 у вирізаний у материку на 0,3 м прямокутній ямі з округлими краями. Кістяк випростаний на спині, з рівно розкинутими руками, орієнтований головою на захід із незначним відхиленням на північ. У верхніх шарах на рівні ніг виявлено остеологічний матеріал тваринного походження (очевидно, залишки черепа коня). Похованого супроводжували 52 предмети. Прикраси, здебільшого зі срібла з позолотою технікою вогневого золотіння, були представлені петлею-кріпленням, найімовірніше,

⁹ Мазурик Ю. До питання інтерпретації полив'яної чаші з археологічних розкопок літописного Угровська, урочище «Церковка» // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XII міжнародної конференції, м. Луцьк, 27–28 жовтня 2005 року. – Луцьк, 2005. – С. 151–153.

¹⁰ Терський С. В. До проблеми датування археологічного матеріалу періоду Галицько-Волинської держави // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Вип. 10. – Львів, 2001. – С. 130–158.

до сумки; бляхою-прикрасою зі скляною серцевиною; шабельним підвісом (?) у вигляді напівкруглої пряжки з глухою основою; хвостовиком ремня; прикрасою з жовтого металу та накладками, переважно з рослинним орнаментом. Крім того, знайдено три монети з білого металу з отворами – куфічні диргеми багдадських халіфів аль-Маммуна (поч. IX ст.) й аль-Муктадіра (поч. X ст.) та східноєвропейська імітація Саманідської монети. Похований мав розтрошене обличчя; антрополог відніс його до європеїдної раси¹¹.

У червні 2018 р. зразок кісткової тканини черепа з одного з поховань степовиків узято для проведення в Угорщині генетичного аналізу. Описані поховання цілком вписуються в низку виявлених раніше пам'яток степовиків IX – XI ст. в околицях Лучеська (Великі Рикані)¹² й добре співставляються із знахідками степової кераміки.

У IX–X ст. імпорт був характерним для слов'янських поселень лісостепового Подністрів'я. Розрізняють посуд тарний та декоративний. Датовану X – XI ст. кераміку цього типу, оздоблену пролощеним орнаментом і близьку до посуду салтово-маяцької та балкано-дунайської культур, виявлено на городищі Судова Вишня I у Посянні¹³, на низці волинських городищ: у Буську (розкопки 2006 р. об'єкт III другої половини – кінця XI ст.)¹⁴, Дорогобужі, Дубно. Особливо часто степова кераміка трапляється в Південному Погоринні: на поселеннях Боцянівка-2 в околицях Листвина¹⁵ та Верба біля Дубна, на городищах Пахиня та Уніяс¹⁶. А в Лучеську в споруді X – початку XI ст. поряд з характерними для печенігів односкладовими вудилами на території середмістя виявлено характерну, ймовірно, хазарську сіроглиняну плоскодонну дворучну амфору висотою близько 40 см¹⁷. Очевидно, після виявлення на Гнідаві поховань степовиків знахідки подібної кераміки слід розглядати як наслідок не тільки торгівельних стосунків.

¹¹ *Златогорський О. С. Верба Т. В.* Дослідження у селі Рованці на Волині // Археологічні дослідження в Україні. 2014. – К., 2015. – С. 29–30.

¹² *Терський С. В.* Історія Луцька... – Т. 1. – С. 196.

¹³ *Терський С. В.* Торгівля у галицько-волинських містах (за матеріалами Львівського історичного музею – вибрані приклади) // *Handel w miastach południowo-wschodniej Polski, wschodniej Słowacji, północno-wschodnich Węgier i zachodniej Ukrainy w średniowieczu w świetle badań archeologicznych i historycznych / Pod red. J. Gancarskiego.* – Krosno, 2016. – S. 225–250.

¹⁴ *Довгань П.* Буський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження // Вісник Інституту археології. – 2008. – Вип. 3. – С. 148–149, рис. 41: 3.

¹⁵ *Ткач В.* Заселення території навколо городища в селі Листвин Дубенського району у слов'яно-руський час // Дубенський науковий вісник. – Рівне, 2017. – Вип. 1. – С. 20, рис. 9: 17.

¹⁶ *Терський С. В.* Матеріальна культура населення Погориння (X – XII ст.) як приклад балто-чорноморських впливів // *Kultura Ludów Morza Bałtyckiego.* – Т. 1: Starożytność i średniowiecze. – Toruń, 2008. – S. 136–137, rys. 7.

¹⁷ *Терський С. В.* Історія Луцька... – Т. 1. – С. 135, рис. 115.

Археологічні дослідження в Старому місті Луцька в XXI ст. захлинулись через некомпетентність та байдужість влади, про що раніше вже писалося¹⁸. Протягом 2000–2004 рр. забудовано багатопверховими будівлями квартали поміж вул. Пушкіна й Крилова (давній посад – ур. Юриздика). За 100 м від цього місця на території школи № 1 по вул. Богдана Хмельницького під час робіт по реконструкції вулиці автором виявлено насичений культурний шар XII – XIV ст.¹⁹

Завдяки любові мешканців околиць Луцька до минувшини в Жидичині, давньому посадському районі в околицях тодішньої столиці Волині, вдалося дослідити кілька цінних пам'яток ремесла²⁰. Зокрема, у закритому комплексі XIV ст. виявлено колекцію керамічних сопел та фрагментів їх (залишки щонайменше 17-ти сопел). Розміри їх: середня товщина сопел становить приблизно 4,4 см; діаметр внутрішнього каналу наближається до 2,2 см; товщина стінок переважно дещо більша за 1 см. Така типовість розмірів вказує на уніфікацію і значну спеціалізацію самого процесу виробництва сопел із Жидичина та користування вже в XIV ст. вершком (4,4 см) як мірою довжини.

За останнє десятиліття розпочалася археологічна локалізація середньовічних монастирів Волині²¹. З'ясувалося, що більшість із них традиційно розташовувалась на підвищеннях у заплавах рік²². У заплаві Стиру локалізовані Дубищенський Введенський та Чорторійський Троїцький (в с. Мала Осниця Маневицького району) монастирі.

Під час розкопок 2012 р. монастиря Святої Трійці археологи виявили рештки фундаментів дерев'яного храму, поховання монахів, кераміку, оздобу та монети XVI – XVII ст. Увагу привертають кахлі з гербами родини Чорторійських та фрагмент тарелі з написом «Всякое даяние да будет благо». Після досліджень було виготовлено охоронну документацію, а на місці монастиря встановлено пам'ятний хрест²³.

¹⁸ Терський С. В. Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині. – Львів, 2010. – С. 152–153.

¹⁹ Терський С. В. Історія Луцька... – Т. 1. – С. 213.

²⁰ Баюк В. Г. Дослідження подвір'я Жидичинського монастиря у 2012 році // АДУ 2012 року. – К.; Луцьк, 2013. – С. 128; Златогорський О. Є., Панишко С. Д., Баюк В. Г. Унікальна колекція керамічних сопел з Жидичина // АДУ 2008 року. – К., 2009. – С. 72–74.

²¹ Терський С. В. Передмістя Помостичі та Юриздика середньовічного Лучеська (деякі підсумки археологічного вивчення) // Старий Луцьк : Наук.-інформ. збірн. ЛДІКЗ. – Вип. 4. – Луцьк, 2008. – С. 145–153; його ж. Південно-східна околиця Лучеська у XIII – XVI століттях (питання просторової локалізації укріплених садіб) // Слов'янський вісник: збірн. наук. пр. – Рівне, 2010. – № 10. Серія «Історичні та політичні науки». – С. 145–152.

²² Терський С. В. Історико-археологічні закономірності локалізації монастирів (на прикладі монастиря Різдва Пречистої Богородиці у Пересопниці) // Наукові записки / Рівненський краєзнавчий музей. – Рівне, 2012. – Вип. 10. – С. 206–210.

²³ Златогорський О., Вашета М., Чопюк В. Розвідка в с. Мала Осниця Маневиць-

Введенський монастир у с. Дубица (Рожищенський район) розташований на підвищенні поблизу впадіння в Стир річки Конопельки. Вперше його намагались локалізувати ще наприкінці XIX ст.²⁴ Пам'ятка знаходилася в системі приміської інфраструктури Лучеська²⁵. Сьогодні вона частково зруйнована приміщеннями господарського двору та активно підмивається руслами річок. Під час розкопок 2016 р. виявлено фрагменти кераміки XIV – XV ст., частини глиняних плиток для мощення підлоги. Житлові об'єкти, заглиблені на 0,7 м в материк, датовані монетами XV ст., містили багатий господарський інвентар: наральник, напилек, окуття лопати, зубило, тесло. Знахідки поруч з об'єктами шлаку вказують на місцеву металообробку²⁶.

З кінця XX ст. характерною рисою польових досліджень стало широке використання професійними археологами та численними нелегальними пошуковцями металодетекторів. Результат системного застосування цих інструментів пошуку вражає віднайденням великої кількості металопластики, а також цілих скарбів. Так, 2009 р. приватний пошуковець, за окремими даними, на межі Любомльського й Шацького районів виявив скарб, що нараховував 1420 диргемів загальною вагою 4,28 кг та кілька оздоб і амулетів. У фондах Любомльського історичного музею зберігається тільки 39 монет. В руки науковців потрапили також світлини 324-х монет (близько ¼ всього скарбу). Найстарший із диргемів карбований 799/800, а наймолодший – 926/927 року²⁷. 2011 р. поблизу с. Доросині (Рожищенський район) знайдено скарб диргемів та оздоб. У закопаному неглибоко глиняному горщику, пошкодженому оранкою, виявлено лише частину скарбу – 70 монет (64 – цілих, 6 – фрагментів). Найстарша монета карбована 712 р., а наймолодша – 908 р. Основна маса диргемів датується 750-ми –860-ми роками (атрибуція проведена Ю. О. Шиліним)²⁸. Срібні оздоби – шість сережок, дві лунниці та фрагмент деформованої нашійної гривни – датуються X ст. (рис. 2).

кого р-ну // Археологічні дослідження в Україні. 2012. – Луцьк, 2013. – С. 137.

²⁴ *Гвоздиківський К.* Где существовал на Волини Дубищенский Введенский православный монастырь // Волинские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1895. – № 24. – С. 820–824.

²⁵ *Терський С. В.* Історія Луцька... – Т. 1. – С. , рис. 84.

²⁶ *Вашета М.* Результати археологічних досліджень в с. Дубище Рожищенського району: колекція монет // Минувле і сучасне Волині та Полісся. Науковий збірник. – Луцьк, 2017. – Вип. 63: Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, 24–25. 10. 2017 р., м. Любомль. – С. 153–157.

²⁷ *Malarczyk D., Ostapiuk O.* Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z okolic Lubomla (Wołyń, zach. Ukraina) – skład i chronologia rozpoznanej części depozytu // Минувле і сучасне Волині та Полісся... – Вип. 63. – С. 308–314.

²⁸ *Гулько Г.* Скарб X століття з с. Доросині на Волині // Минувле і сучасне Волині та Полісся... – Вип. 63. – С. 161–170.



Рис. 2. Оздобы із скарбу початку X ст. із с. Доросині. Худ. В. Мискевич

Згадані скарби першої половини X ст. належать до третьої хвилі напливу арабського срібла до Східної і Центральної Європи. Тим самим часом (900–940 рр.) датуються й скарби з околиць давнього Галича (скарб 1947 р. із с. Крилоса, який містив 1000 диргемів, розпорошений скарб 1967 р. із с. Нижнів).

Знахідки великих монетних скарбів та імпортової кераміки свідчать про високий рівень розвитку Волині на час приєднання краю до Київської держави. Це стало причиною певної специфіки урбанізації Волині.

Таким чином, у повноцінному дослідженні княжих столиць Волині існують певні структурні проблеми. Практично зведені нанівець формальні спостереження за будівельними роботами, як це мало місце наприкінці XX й на початку XXI ст. Разом із тим нинішня спільнота вчених-археологів уперто не читає сучасної наукової літератури, що призводить до неправильного датування археологічних комплексів.